

חוזרים למקום הפשע

כשהאוכלוסייה המקומית שלה מזדקנת, והמוסלמים נוהרים אליה בהמוניהם, נזכרה ספרד בתושבים שהיו חלק מימי הזוהר שלה עד שגורשו באכזריות. עכשיו היא מנסה להחזיר את הגלגל 500 שנה לאחור, ולהשכיח גם את הרדיפות, ההסתה האנטישמית שהתקיימה גם במאה ה-20, וחוקי הגזע הנצחיים שהנאצים יכלו רק להתקנא בהם. ועדיין, ספק אם צאצאי המגורשים ירצו לחזור ולהתגורר בכפר ששמו "מוות ליהודים"

אלי אשד

ה אם גם אתם וכאים לדרכון ספרדי? שאלו העיתונים הישראליים בעמודיהם הראשיים בתחילת חודש פברואר השנה. ב-7 בפברואר אישרה ממשלת ספרד חקיקה שתיתן לכל יהודי ממוצא ספרדי אפשרות להגר למדינה ולקבל ממנה אזרחות, ובתקשורת בארץ פורסמה רשימה ארוכה של שמות משפחה שכל מי שנושא אותם אמור לקבל אזרחות כזו ללא כל הוכחה נוספת. עד מורה התברר שאין הרבה חדש תחת השמש, ושכפריסמים השונים השגוי היה רב על המדויק. כבר מזה עשרות שנים קיים חוק שמאפשר ליהודים "ספרדים" לחזור לספרד ולהפוך לאזרחיה - אם רק יוותרו על אזרחותם הקודמת. עד כה ההשלכות של החוק הזה היו אפסיות: ככל הנראה לא נמצא אפילו יהודי אחד עלי ארמות שהיה מוכן לוותר על אזרחות אחרת שלו, תהיה אשר תהיה, בתמורה לאזרחות ספרדית. לכן התכנסה ממשלת ספרד והחליטה על התיקון לחוק, שאמור לקבוע

קריסה כלכלית ושיעור אבטלה של כ-26 אחוזים. פורעים בהפגנות המשבר הכלכלי בספרד

מקום הפשע

כי יהודים ממוצא ספרדי לא יידרשו לותר על אחרות קורמת. התיקון צריך עוד לעבור אישור של הפרלמנט הספרדי, הליך שנמשך חודשים ארוכים. עוד התברר כי לרשימת השמות המוכיחים "ספרדיות" אין כל בסיס: אף גורם רשמי בספרד אינו אחראי לה, ולא ברור מי הוין מה את העיתונות הישראלית. ווו, אם תשאלו מומחים לתולדות ספרד, דווקא ידיעה משמחת. הם לא היו רוצים לראות את הספרדים, כעם בעל רקע של התעסקות אובססיבית בשאלות מוצא וגזע, עורכים רשימות של שמות.

"מקורב לנושא, אני יודע מדרגים בכירים בממשל הספרדי שכרגע אין להם תוכנית יישום ברורה איך לזהות יהודים ממוצא ספרדי ספציפי", אומר ד"ר אליעזר פאפו, מומחה לספרות לאדינו מהמחלקה לספרות באוניברסיטת בארישבע. "כל הרשימה הזאת של שמות משפחה שרק מתוכם ייבחרו אורחים ספרדים, הייתה פיקציה של גורמים יהודיים. מהיכרותי עמם אני יודע שהספרדים איבדו את הגזענות שהייתה להם עד לפני כמה עשרות שנים. עכבר הם היו מוטרפים לגמרי בסוגיות כמו טוהר הרם וכדומה, עוד לפני שהנאצים התעסקו במושגים האלה. הספרדי הממוצע היום אינו שונא יהודים, וחוסר השנאה הזה אפשר את החוק החדש".

את שניו היחס כלפי היהודים אפשר היה לראות גם בידיעה קטנה שהתפרסמה השבוע, על כפר ספרדי ששמו מאז ימי האינקוויזיציה הוא "מות ליהודים", וכעת דנים תושביו בשאלה אם לעבור לשם נייטרלי יותר, כמו "בגעת היהודים". השם הנוכחי נשמע אך הסתם לא טבעי לאון המערבית בת המאה ה-21, והיה הספרדי של ספרד – הן החוקה והן הקרובה – מראה שכינויי גנאי ומילות נאצה בספרדית משתלבות היטב עם אחרים של יהודים. מהיגלים כאלה, בפיט כשהשלוטנות פורטוגלית אוטומטית לצאצאיהם של קשה מאוד להיפטר.

המובטלים נוסעים, המשפחות נשארות

גם פורטוגל, שכנתה של ספרד חצוי האי האיברי, הודיעה ב-2013 על אישור חוק המתיר לצאצאיהם של יהודים שגורשו מספרד להגר אליה ולקבל אזרחות. בכך הפכה פורטוגל למדינה השנייה, אחרי ישראל, שיש בה חוק שבות. מי שיום את הצעת החוק הוא חבר הפרלמנט חוזה ריבריריקסטרו, שקבע כי מדובר בתיקון עולה היסטורי ובעשית צדק. ההצעה שלו עברה פה אחד בפרילמנט באבריל, ואושרה סופית בקיץ. שר התיירות הפורטוגלי אדולפו מסיקטה נונס, שביקר בארץ ימים אחרים לאחר הדיווח על החוק הספרדי החדש, אמר כי בקרוב יושלם גם ניסוחו הסופי של החוק שיעניק אזרחות פורטוגלית אוטומטית לצאצאיהם של יהודי פורטוגל – שלא גורשו ממנה כמו בספרד, אלא אולצו להתגבר בהמוניהם.

מה קרה לספרד ולפורטוגל, שפתאום משתוקקות כל כך להתחיר איתן את צאצאי היהודים? האם זה בגלל רצון פתאומי להכיר מחדש את התרבות היהודית? נראה שהסיבה האמיתית לאישור החוקים האלה היא אחרת: המצב הכלכלי והדמוגרפי חצוי האי האיברי הוא גרוע מכפי שנראה על פני השטח. בייאוש, מנסות הממשלות שם להודים כוחות חרישים מכל העולם, ברגש על כוחות לאימוסלמיים: צאצאי מוסלמים שגורשו מספרד כבר מתלוננים על כך שהם לא קיבלו את האפשרות לחזור לשם ולזכות באזרחות. ספרד, שידעה פריחה ושגשוג בשנות ה-90, סובלת היום מקריסה כלכלית ומשיעור אבטלה של כ-26 אחוזים. עשרות אלפי מפרטרים נוסעים למדינות כמו גרמניה, אנגליה וארה"ב בחיפוש נואש אחר עבודה, ומשאירים את משפחותיהם מאחור. התנועה

צילום: דני חכליס

מתקשים להיפטר מהרגלים ישנים. ד"ר אליעזר פאפו

הוא מערערת את האיוון החברתי הן במדינות היעד, שמתמודדות עם זרם של מובטלים, והן בספרד, שכלכלתה נשארת קפואה ועומדת על סף תהום. לצד מכת האבטלה, התנונים היבשים מספרד מראים גם על קריסה דמוגרפית. שיעור הפרייון במדינה ירד בצורה דרמטית לאורך השנים, והפך מהגבוה באירופה המערבית לאחר הנמוכים בעולם כולו. אם בשנת 1950 היו לאם הספרדייה הממוצעת 2.57 ילדים, בשנת 2010 צנח הפרייון ל-1.56. ילדים במשפחה זה השינוי החרי ביותר שנצפה בשיעור הילודה בעולם כולו, ואם תימשך המגמה, תאבד ספרד מחצית מאוכלוסייתה בכל דור. לפי נתוני חטיבת האוכלוסייה של האו"ם, הרוו הספרדי הצעיר בשנת 2110 ימנה רק שמינית מה ש-2010.

לא רק ספרד נמצאת בבעיה. ההגים שונים, כמו למשל דוידר גולדמן בספרו "ציוויליזציות גזעיות", חוו בשנים האחרונות את סימני הדעיכה הדמוגרפית באירופה כולה. היבשת שהייתה השליטה הבלתי מעורערת של העולם, עומדת לשקוע בעתיד הלא רחוק למצב של סגליות. שיעור הקשישים באירופה גדל בהתמדה בשל התארכות תוחלת החיים, מה שמגדיל עוד יותר את המעמסה על הצעירים המתמעטים. ייתכן שלתהליכי ההזדקנות אפשר לייחס גם את הידרה הניכרת בעוצמה ובחיות של התרבות האירופית, ירידה שבין השאר אפשר לראות לה סימנים בולטים בתחומי הספרות והמדע.

במקביל לתהליכים הללו, מתברר כי אירופה מתרוקת מאירופים. ביבשת מתרחבות ומתבססות אוכלוסיות שונות מהגרים, בעיקר מוסלמים, ויש מהדמוגרפים שטוענים כי כבר בשנת 2100 הם יהפכו לרוב באירופה. ההערכה היא שבעוד מאה שנה יהיו רק שבעה אחוזים מאוכלוסיית העולם אירופים כמוצאם, בעוד שבארשיית המאה הקודמת תפסו הללו נתח של 27 אחוז מהאנושות. ספרד ופורטוגל לא היו הראשונות באירופה לחשוב על הרעיון של ייבוא יהודים לתחומן; במשלת פולין החלה לפעול ככיוונים דומים עוד לפני שנים, ובין היתר מימנה פרויקט של האמנית יעל ברתנא שטטרטו למשך יהודים למדינה. ברתנא

הפגנות בסימן המשבר הכלכלי בספרד, 2012

מועצת הכנסיה בטולדו שכל היהודים הם כבדי הנוצרים, וכי ילדיהם יימסרו לחינוך כנסייתי ויחוננו עם נוצרים. מדיניות זו כמו נשכחה כאשר המוסלמים כבשו את ספרד, אך לימים קמה לתחייה והנחתה את המלכים הספרדים במשך מאות שנים. במאה ה-14, לאחר תקופה מסוימת של סובלנות, החלה בספרד התגברות של הקתאות הנוצרית, שהגיעה לממדים חסרי תקדים. על היהודים נכפו שוב ושוב יוכיחים פומביים בשאלה איוו היא "דת האמת", ונציגיהם לא יכלו אף להרשות לעצמם לצאת כשירים על העליונה, מחשש שהדבר יביא לפרעות באחיהם. ב-1391, בעקבות טבח פדורעה מיהודי ספרד, התחוללו בספרד מעשי טבח ביהודים שכמותם לא נראו מאז מסעי הצלב. הפרעות התפשטו בכל רחבי המדינה, והשתתפו בהן בני המעמדות כולם – כמרים ואצילים, עירוניים עשירים ופריים עניים, אססוף וחילי הצבא. רוב קהילות ספרד הושמדו בפרעות הללו. מיהדות מיורקה המפוארת לא נשאר זכר, וגם קהילת ברצלונה חרבה ושוב לא התאוששה עד המאה ה-20. הרב חסדאי קרשקש, ממנהיגי היהודים בספרד, ניסה לאסוף כסף ולשכור צבא שיגן על בני עמו, אך ללא הצלחה.

מעדיכים שבאותן שנים נספו כשליש מיהודי ספרד, שלישי נוסף המיר את דתו, ורק שלישי נותר לפלטה. גם השורדים עמדו תחת איום בלתי פוסק, וחיסלה של יירות ספרד היה כעת רק שאלה של זמן. הזמן הזה הגיע עם עלייתם לשלטון של המלך פרידיננד והמלכה איזבלה, שאיחרו את ספרד ושאפו שיתקיימו בה רק עם אחד ורק אמונה אחת. את מדיניותם הרתית קבע האינקוויזיטור טורקומדה, נצר למשפחה יהודית. טורקומדה ריף בחרי אף לא רק את היהודים אלא גם את האנוסים שהתנצרו ואת כל מי שנמאזה בנוסף טיפת "דם לא טהור" – אולי משום שידע שבתור המארגן הראשי של הדייפות, הוא עצמו יוכל לחוש בטוח באופן יחסי. האינקוויזיציה הייתה זו שסיפקה בשנת 1492 את העילה לגירוש ספרד. בהתבסס על עדות

מבולבלת של יהודי, היא טפלה על היהודים את אשמת רציחתו של ילד נוצרי. היום ברור שהייתה זו עלילת דם נתעבת, וכי אף ילד נוצרי לא נעלם ולא נרצח מחוץ לדמיונם של האינקוויזיטורים, אבל זה לא הפריע להם לעצור חשודים בפרשה ולהעביר אותם מסכת עינויים איומים, עד שהורו במיוחס להם. לימים הסיפור הברוי התפתח עוד ועוד בדמיון הספרדי, ובמדינה נוצר פולחן שלם סביב הרצח שלא היה.

בעקבות הפרשה השתכנע המלך פרידיננד לגרש את היהודים מארצו, וקבע חוק שהטיל עונש מוות על כל יהודי שיחזור לספרד. כמה עשרות אלפים מיהודי ספרד בחרו אז באופציה של המרת דת, ואלה כונו בפי האוכלוסייה הכללית "מראנוס" ("החוזרים"). השאר גורשו מהמדינה – כמה שהיה ניצחון אידאולוגי מרשים לכנסייה, אבל תבוסה מוחלטת לכלכלה הספרדית. אורחים שלמים התרוקנו מיושביהם, וכדיעבר התברר כי היעלמות היסוד הנמרץ של אנשי מסחר ואינטלקטואלים גרמה משבר כלכלי מספרד לא התאוששה ממנו במשך מאות שנים. הסולטן ביואיד הביע תרהמתו מטיפשותם של הספרדים, וטהה מדוע מספרים שמלך ספרד הוא חכם, אם הוא מרושש את ממלכתו ואף מעשיר את אויביו התורכים כשהוא שולה את היהודים לזרועותיהם.

גם יהודי פורטוגל היו נתונים לסכנת גירוש, אלא ששם הבין המלך את מה שלא הבינו הספרדים – שעויבת היהודים תמיט חורבן כלכלי על ארצו. זה לא גרם לו ליחס אחר יתור כלפיהם: הוא פשוט כפר על היהודים כולם להמיר את דתם, ואסר עליהם לעזוב את המדינה.

הדבקה דרך המיניקה

גם לאחר הגירוש, לא באה לספרד המנוחה משנאת היהודים. ראשי הכנסיה והאינקוויזיציה הפיצו תורת גזע שראתה כמוצא היהודי מקור לתכונות מתועבות ושטניות, והכריזה מדיניות של "טוהר דם" שהוכיזה את חוקי גירונברג. למעשה,

צילום: ארפי

חיטול שאריות יהדות ספרד. המלך פרידיננד והמלכה איזבלה

ביטול חוקי הגזע, עד שהכנסיה החליטה אחרת. המלך קרלוס הרביעי

בספרד התפתחה תעשייה של גנאלוגיות מזויפות, שנועדו להוכיח כי לנוצרי המתהדר בהן אין ולו טיפה אחת של דם יהודי. פקידי שלטון מושחתים קיבלו שוחד בסכומים עתק כדי לאשר את אילנות היוחסין המפוברקים. כתוצאה מההיסטריה של השנים ההן, אי אפשר גם היום לסמוך על שום רשימה גנאלוגית ספרדית. גנאלוגיות ספרדית

מקום הפשע

בתגובה לתמיכתה של ישראל בחרם על ספרד, פורסמה במדריד חוברת בשם "ספרד והיהודים", שמאדירה את חלקו של משטר פרנקו בהצלת היהודים. בחוברת הובאה עמדתה הרשמית של ספרד לגבי המאורעות של 1492: הגירוש, כך נכתב, "היה המוצא היחידי האפשרי מפנימיים של ספרד (...). ענייניה הפנימיים של ספרד ודאי שאין לקרוא לגירוש זה פוגרום, או לומר עליו כי היה אכזרי ביותר"

להשיא את בנותיהן לבני משפחות שונדעו כצאצאי האנוסים. אלא שהכנסייה והאינקוויזיציה התנגדו לכך בחריפות, ובשל לחצן חוז בו המלך וב'1802 חידש את הצווים המפלים.

ספרדים ללא מולדת

בעקבות גירוש היהודים החלה כאמור הידרדרות מהירה בכלכלה הספרדית. רק הגילוי והניצול של יבשת אמריקה הצילו אותה מקריסה. אנגב, יש הגורסים כי כריסטופר קולומבוס, שליחם של מלכי ספרד, היה ממוצא יהודי. גם את האטלסים ומכשירי הניווט שבעזרתם הפליג, יצרו יהודי ספרד. לאחר שמיליוני אינדיאנים נרצחו על ידי כוחות הכיבוש הספרדיים, כמה שמוגדר כאחד ממעשי הג'נוסייד הנוראים בהיסטוריה, אוצרות הזהב שלהם הועברו ברובם לספרד. שם השתמשו בהם בעיקר לקישוט ארמונות וכנסיות, ולא להשקעות בשותיות. התועלת הפיננסית מההשתלטות על דרום אמריקה התבססה בעיקר על עבודתם של עבדים אינדיאנים, וכלכלת ספרד נותרה רעועה. תרבותה של המדינה עוד ידעה במאה ה-16 תקופה קצרה של פריחה – עם סופרים דגולים כמו מיגל דה סרוונטס (שמוצאו כנראה היה ממשפחת אנוסים), לופה דהווגה וקלרדון דהלהברקה, ואמנים כמו ולסקו – ולאחר מכן שקעה גם היא. ספרד, לשעבר גשר תרבותי בין מזרח ומערב, הפכה ארץ נידחת בקצה אירופה.

לאורך השנים נעשו כמה ניסיונות להחזיר את היהודים לספרד כדי שחוקו את כלכלתה. תוכניות השיבה הללו נגעו רק ליהודים ספרדים, שאליהם עוד יכלו אורחי ספרד להתייחס בחיוב מסוים – בכל זאת, אלו דוברי ספרדית. כלפי היהודים "האשכנזים" הייתה השנאה עזה במיוחד, והם הוצגו לאורך הדורות כאויבי הנצרות בכלל ואויבי ספרד הקתולית בפרט. ספרי הלימוד, עד שנות ה-90 של המאה העשרה, היו מלאים באמירות אנטישמיות ובסיפורים מפורטים על מעשי רצח של ילדים נוצרים בידי יהודים. "המלכים פרידניגד ואיובלה השכיילו לפתור בתבונה רבה את הבעיה היהודית" – כך הוטבר לילדים בספרים הללו.

ובכל זאת, יהודים שבו והתיישבו בספרד. כך למשל היה בשנות ה-60 של המאה ה-19, בעקבות עליית דם במרוקו. ב'1869, כשממשלת ספרד כבר הייתה חילונית, הכריז ראש הממשלה אמיליו כנסקלר על פתיחת שערי המדינה ליהודים, ובכך בוטל למעשה צו הגירוש. שנים אחדות לאחר מכן כבר הוקצה שטח קבורה לקהילה היהודית, שתכריה היו בעלי נתינות צרפתית ואנגלית.

לאחר פרוצות 1881 ברוסיה הציעה ספרד למהגרים יהודים להתיישב בה – והפעם כבר מרובך היה באשכנזים. הסיבה ליוזמה הייתה ככל הנראה רצון לשלב את היהודים בכלכלה הספרדית וכך לקדם אותה, אלא שיהודי רוסיה שנענו להצעה התייחסו לספרד כארץ מעבר בלבד, ולא התיישבו בה. חמש שנים אחר כך החל אנהל פולידו פרננדס, רופא וסנאטור ספרדי, לעודד בארצו את העניין ב"ספרדים ללא מולדת" ובלשונם, הלדינו. זאת כחלק מתחילת העיסוק בעיסוק בתרבות חילונית שאין לה קשר לנצרות.

ב'1924 הוזמנו סוף־סוף צאצאי המגורשים לחזור לארצם: הממשלה הוציאה צו שמעניק אוחרות ספרדית לכל אדם ממוצא ספרדי, אם זה יותר על אורחותיה הקודמת. בימי השואה נצלו בזכות הצו הזה רבים מיהודי ארצות הבלקן. מאירך וצבאו הלאומני מפסו את השלטון בספרד, התחזקה האנטישמיות במדינה. לאומנים ואנשי כנסייה הרבו להתוהר מפני שיתוף פעולה יהודי־קומוניסטי נגד התרבות נוצרית, ופרנקו עצמו, למרות שזכה לתמיכה כספית מיהודים במרוקו, הצהיר בתורש מאי 1939: "אל לנו להשלות את עצמנו. את הרוח היהודית שידעה לשתף פעולה עם המהפכה האנטי ספרדית לא ניתן לעקור ביום אחד, והיא ממשיכה לפעם בלבבות רבים".

הסוד של פרנקו

לאורך רוב ימי מלחמת העולם השנייה היה פרנקו תומך נאמן של היטלר, אף שנוצר שלא להפוך לבעל בריתו לכל דבר. ספרד אפשרה פעילות מודיעין גרמנית נרחבת בשטחה ובנחלתיה בצפון אפריקה, וכל שיט גרמניים הצטיירו בנמלים הספרדיים באופן קבוע. פועלים מספרד נשלחו לסייע במאמץ המלחמתי של היידר, ובקיץ 1941 אף ארגנה הממשלה במדריד את "הדיוויזיה הכחולה", כוח של כ-18 אלף מתנדבים שיצא להילחם בסובייטים יחד עם הנאצים.

שיתוף הפעולה הכלכלי והצבאי עם גרמניה, בימים שבהם נראה היה כי כוחותיה שוטפים את כל אירופה, התבסס גם על קרבה אידיאולוגית. פרנקו אמר בין היתר כי הוא מצדיק את "האומות שביקשו להוציא מתוכן גזעים רודפי בצע, המערערים את היציבות ומציבים מכשול בדרך של אותן אומות לממש את ייעודן ההיסטורי". בספר שפרסם ב'1941 עוזרו ודי ימינו, לואיס קררו בלנקו, דובר של הצורך של התרבות הנוצרית להילחם מלחמת שמד ביהדות. בלנקו, שלימים כיהן כראש ממשלת ספרד, נהג לקרוא באדיקות את "הפרוטוקולים של זקני

ציון" והתייחס אליהם כמלוא הרצינות. ספרד אמנם נטשה את היטלר ב'1943 ומנהיגיה נעשו זווירים בהצהרותיהם, אבל כלי התקשורת הספרדיים המשיכו לתמוך בנאצים בפה מלא עד תום המלחמה.

ראוי לציין שבספרד הפשיסטית, גם בתקופת ההתקרבות להיטלר, לא התקיימה תחיקה גזענית כנגד יהודים או צאצאי יהודים. ייתכן שהסיבה לכך הייתה ההבנה של המשטר כי קשה למצוא בספרד אורחים שבעודקיהם לא זורם דם יהודי כלל. שגריר ספרד בארה"ב אף הסביר פעם שאילו הונהגו בארצו חוגי נירנברג, הם היו כוללים את הגנרליסמו עצמו, שכן סבו – כך לדברי השגריר – היה יהודי פורטוגלי שקיבל דוד בן־גוריון מיהודי לונדוני ב'1950 נטען כי פרנקו, בעת ששירת כקצין במרוקו, סיפר שהוא צאצא של אנוסים.

מעבר לכך ידוע שספרד של פרנקו פעלה לשתדוד יהודים ממוצא ספרדי ממחנות ההשמדה, וקלטה פליטים מצרפת, מארצות השפלה וכאמור גם מהבלקן. על פי ההערכות, יותר מ-30 אלף יהודים עברו בשטחה של ספרד עם אשורת מעבר אל בלעדיה, הגיעו לפורטוגל ומשם המשיכו למקומות מקלט שונים מעבר לים. כך היה כל עוד לא הביעה ברלין התנגדות מפורשת למדיניות הזו. מאוחר יותר, בעקבות מחאת המשטר הנאצי, שינתה ספרד את טעמה. שוב ושוב פתחה את שעריה וסגרה אותם, בהתאם להתפתחויות הצבאיות ולהערכתיה לגבי תוצאות המלחמה. כשהגיעה למסקנה שידן של בעלות הברית תהיה על העליונה, פתחה את גבולותיה לרווחה בפני היהודים.

לאחר מלחמת העולם השנייה הוקמה מחדש הקהילה היהודית בספרד, אלא שרוב חבריה היו אשכנזים: יהודים ספרדים, למרות שגם הם הוזמנו ברוחב לב, לא התלכדו מהאפשרות לחזור בהמוניהם למדינה שנירשה את אבות־אבותיהם. פרנקו, שביקש לשפר את תדמיתו בעיני האמריקנים, תמך במידת מה בקהילה המתרחשת. ב'1964 הוקם בבית כנסת עתיק בטולדו מוזיאון לתרבות יהודי ספרד, וב'1968 הכיר השלטון באופן רשמי בארגון הקהילתי היהודי. ביטול

מפגינים ספרדים מחוץ למפעל 'להיבל' שנסגר

צו הגירוש אישר מחדש – אך רק ליהודים שיוותרו על כל אוחרות אחרת שברשותם.

מלך בבית הכנסת

בשל שיתוף הפעולה עם הנאצים בימי המלחמה סירבה מדינת ישראל הצעירה להכיר בספרד של פרנקו, ופעלה נגדה בזירה הדיפלומטית. במאי 1949, בדין על פעיל ואוהד למשטר שהיה אחראי להשמדה, ובכך תרם לייעולתה של הברית כולה. (...)עבורנו העניין המרכזי שאין ממנו מפלט, הוא הקשר של משטר זה לברית הנאצית־פשיסטית (...) זו שהביאה על המין האנושי את ההרג והסבל הנוראי ביותר. מקאאליציה זו שרד רק המשטר הספרדי, אשר קיבל בברכה ותמך בניסיונם של הנאצים להשיג שליטה באירופה ובעולם כולו".

עם זאת, בישראל סברו שאין להוכיח לספרד את חטא הגירוש מהממא ה-15. אם ההיסטוריה השאירה משקעים כלפי ספרד, הרי שזה היה בגלל פרנקו, לא בגלל פרידניגד ואיובלה. וכפי שכתב ב'1950 שלמה קידר, המוזיקר הראשון של משרד החוץ: "שנת 1492 אמנם נשארה כתם מביש על דפי ההיסטוריה הספרדית, אך יחד עם זה נראה לי שאין זו מה התבונה המדינית לשמור טינה לעולמים. אילו ישראל הייתה רוצה לקיים יחסים רק עם אותן מדינות אשר בכל תולדות ימיהן לא דרפו יהודים, מספקני אם אפשר היה למצוא מדינה כזו, פרט אוילי לאלו שבוהן לא חזו יהודים מעולם".

בתגובה לתמיכתה של ישראל בחיים על ספרד, פורסמה במדריד חוברת בת 50 עמודים בשם "ספרד והיהודים", שמאדירה את חלקו של משטר פרנקו בהצלת היהודים כשואה ומלינה על כפיות הטובה של ישראל. בחוברת הובאה עמדתה הרשמית של ספרד לגבי המאורעות של 1492: הגירוש, כך נכתב, "היה המוצא היחידי האפשרי מבחינת ענייניה הפנימיים של ספרד (...) ודאי שאין לקרוא לגירוש זה פוגרום, או לומר עליו

כי היה אכזרי ביותר".

פרנקו היה מודע לכך שהכרה ישראלית תחוק את מעמדו ברעת הקול המערבית, ותיצור בעיני העולם הפרדה בינו לבין בעלי בריתו בממלחמה, היטלר ומוסוליני. ב'1951 טען בראיון לעיתון אמריקני: "אף פעם לא הייתה אנטישמיות בספרד, אני מכחיש זאת בחולט. במסגרת יחסינו עם גרמניה במלחמה האירופית היו לנו שעות קשות משום שהגנו על היהודים. התנהגותנו גרמה סנסציה באירופה, מפני שכאשר נדרפו יהודים, ספרד הגנה עליהם".

רק מעטים השתכנעו מטענותיו אלה של פרנקו, אך במהלך שנות ה-50 החליטה ישראל לשנות את מדיניותה כלפי ספרד, שמעמדה הבינלאומי הלך והתחזק. אלא שדווקא ספרד החלה לגלות יחס צונן כלפי ישראל – הן בגלל האנטישמיות הספרדית המסורתית שבהה הדיימה ראש, והן בגלל רצונו של הממשל לחזק את קשריו עם המדינת הערבית. רק ב'1986, 13 שנה לאחר מותו של פרנקו, כוננו יחסים מלאים בין ספרד וישראל, וב'1991 אף אייחה ספרד את ועידת מדריד בהשתתפות ישראל ומדינות ערב. כעבור חודשים אחרים, באירועים לציון 500 שנה לגירוש היהודים, עמד מלך ספרד חואן קרלוס בבית הכנסת היחיד במדריד כשהוא לבוש טלית, ולצדו עומדים מלכת ספרד והנשיא חיים רצוג. במעמד זה הביע המלך תקווה שעתידה של ספרד יהיה שונה מעברת, ששוב לא ישרדו בה שנאת האחר וחסר סובלנות. בכך כמו רושג פיוס סופי בין היהודים לממלכת ספרד.

על פי ההערכות חיים היום בספרד כ-50 אלף יהודים. רובם, כאמור, אשכנזים; יוצאי ספרד לא מתלהבים מהאפשרות לשוב לשם. ייתכן שהחוק החדש, אם יאושר, ישנה את המדינה ויחזיר לספרד את צאצאי היהודים שגירשה. הנצרות כבר אינם מהווה עליהם איום, וגם האנטישמיות בספרד אינה הריגה לעומת מדינות אירופיות אחרות. ובכל זאת, יש להם סיבה לחשוש ממימוש זכות השיבה: התעצמות היסוד המוסלמי הקנאי, שעלול להפוך שוב את ספרד למדינה שבה יהודים נתונים בסכנה מתמדת. ■

תגובות: dyokan@makorishon.co.il

צילום: מרים חזן

תסמונת מדריד

לשיטתו של פרופ' בנציון נתניהו, האנוסים ששמרו מצוות בסתר היו בגדר מיעוט קטן. רוב אחיהם שהומרו בכפייה הפכו לנוצרים נלהבים יותר מהנוצרים עצמם

פרופ' בנציון נתניהו המנוח (בתמונה), אביו של ראש הממשלה, נחשב לאחד מגדולי המומחים בעולם לנושא האינקוויזיציה הספרדית. המסקנות שלו ממחקריו היו מהפכניות: לדבריו, האינקוויזיציה לא נוצרה ככלי לרדיפת האנוסים, אלא אדרבה – מלכי ספרד השתמשו בה ככלי למתן את הלהבות ולהשקיט את ההמונים, שביקשו לטבוח ביהודים ובצאצאיהם.

נתניהו פיתח תיאוריה רדיקלית גם לגבי רדיפת האנוסים בספרד, וקבע שהיא לא נעשתה כתוצאה מחזרתם המסורת ליהדות, כפי שסברו רוב ההיסטוריונים. לשיטתו, רוב האנוסים אכן עברו לנצרות בלב שלם וקיוו להשתלב בחברה הספרדית, אך נתקלו במדיניות גזענית של "הנוצרים הישנים", שהיו נחושים להשמיד אותם. "גיליתי שהאנוסים היו נוצרים אמיתיים", אמר לי נתניהו בשיחה שקיימתי איתו לפני שנים אחדות. "יכול להיות שהם התנצרו לא בלב שלם ולא מתוך

אמונה אמיתית, אבל הם בוודאי לא נעשו על האמונה היהודית. כל הטענות כנגדם שהם יהודים בסתר, נבעו רק מתוך אנטישמיות גזענית שקרית בסגנון הנאציזם. המצב היה הפוך: האנוסים היו גדולי החכמים של הנצרות בספרד, הגיעו לדרגות הבכירות ביותר של הכנסייה שם, ופרסמו ספרים על הנצרות ועל גדולתה. אלא שכנגדם קמה כת של אינטלקטואלים, נזירים וכמרים גזענים שקינאו בהצלחתם. הם הצליחו לשכנע את רוב הספרדים שהאנוסים הם באמת יהודים בסתר שמשלתים על הממלכה, וכי מי שהיו יהודים הם בני גזע ארוך, מקולל ושטני, שאינם יכולים על פי טבעם להיות נוצרים טובים אלא רק מתחזים".

כששאלתי כיצד הדברים מתיישבים עם הסיפורים על אנוסים ששמרו מצוות בסתר, ועם הידיעות שמתפרסמות מפעם לפעם על אודות כפרים בספרד ובפורטוגל שתושביהם משמרים מסורות יהודיות, השיב נתניהו: "יש מעטים מאוד כאלה. כל הסיפורים האלה הם מוגזמים, בלשון המעטה. היו כמה מבין האנוסים שאמנם שמרו על מצוות היהדות, אבל הרוב הגדול והמוחלט היו נוצרים אותה הנוצרים הישנים. כדאי להדגיש שהאגדה על האנוסים שכביכול שמרו על יהדותם נוצרה בעיקר בפורטוגל, ולא כל כך בספרד".